

Dámský gambit a produktivní nostalgie Sraz nad šachovnicí!

Jan Géryk

Filosof Fredric Jameson nazývá „nostalgickým filmem“ takový snímek, v němž nejde o reprezentaci historického obsahu, ale o zprostředkování minulosti pomocí „atraktivního lesku obrazů“ a „atributů módy“. Do kategorie nostalgického filmu lze, myslím, zařadit i jeden z nejsledovanějších seriálů loňského roku *Dámský gambit* tvůrců Scotta Franka a Allana Scotta.

Seriál natočený podle knihy Waltera Tevise z roku 1983 pojednává o smyšlené geniální americké šachistce Beth Harmonové, vyrůstající v sirotčinci a následně dospívající s adoptivní matkou. Tvůrci mapují Bethinu cestu vzhůru šachovým světem od lokálních klání v domovském Kentucky až po mezinárodní turnaje. Na těch se utkává i se sovětskými velmistry, kteří v šedesátých letech, kdy se seriál převážně odehrává, vládli světovému šachu.

Při těchto střetnutích Američanky se Sověty seriál někdy až naivně odmyšlí od velké politiky studenovělečného soupeření, jež reálně dopadalo i na šachový sport. Oproti skutečné americké šachové hvězdě té doby Bobbymu Fischerovi je Beth Harmonová vykreslena jako apolitická osobnost. Také vnitropolitická dynamika tehdejších USA je tu upozaděna.

Obojí nostalgické vyznění podtrhuje, neboť dle Jamesona se nostalgický film „podílí na zastření své současnosti“ a „umožňuje divákovi vnímat vyprávění tak, jako by bylo zasazeno (...) mimo reálný historický čas“, tedy v případě *Dámského gambitu* do „věčných šedesátých let“.

Nutno dodat, že vizuálně výsperkovanější „věčných šedesátých let“. Jestli seriál něčím divákům hned zaujme, jsou to „dobové“ kostýmy od návrhářky Gabriele Binderové. Vizuálně ladění u obdobných historických dramatech nostalgii dále podtrhuje, a zobrazovanou dobu tím idealizuje. Je totiž dobré mít na paměti, že v rozdílu od skutečné minulosti je minulost vyobrazována výsledkem profesionální práce návrhářky a jejího týmu. Od chvíle, kdy Beth odroste úboru ze sirotčince, se Binderová dle svých slov při jejím oblekání inspirovala i u hereček Jean Sebergové a Edie Sedgwickové. Bethin nekonvenční šachový konkurent Benny Watts by zase podle Binderové svým vzezřením jakožto Newyorčan zapadl do Továrního Andyho Warhola.

Kdo by nepocítoval nostalgii směrem k takto stylové éře? A to včetně těch, kteří tu dobu vztažili, neboť nostalgie se nemusí vztahovat jen k osobně prožité minulosti, ale též k určité době obecně. Jak říká filosof Felipe De Brigard, jádrem nostalgie není paměť, ale imaginace.

Věk úzkosti

V čase, kdy přestává zvládat problémy s alkoholem, si Beth namaluje výrazné oční linky, jako nosívala třeba Mariska Veresová z kapely Shocking Blue nebo zmiňovaná Edie Sedgwicková, jež se sama potýkala se závislostmi a zemřela na předávkování léky. I Beth skoro celým příběhem provází závislost na lécích na uklidnění, kterou si vypracovala už v sirotčinci, kde se prášky podávaly dětem.

K této dějové lince se lze jen stěží upnout nostalgicky, nicméně dle řady kritických hlasů je i její realističtější zeslabena pastelovým retrem. Kdo by totiž nechtěl po tolika zkonsumovaných lahvicích a lécích vypadat tak dobře jako Beth?

Historicky je ovšem téma užívání psychofarmak důležitým ry-

Anya Taylorová-Joyová jako šachistka Beth Harmonová v seriálu *Dámský gambit* (2020)

sem Ameriky padesátých a šedesátých let. Jedním z řady protichůdných pojmenování té doby je „věk úzkosti“. V literatuře ho uvedl v roce 1947 stejnojmennou básní W. H. Auden. Opravdový nástup tohoto věku pak přichází s druhou polovinou padesátých let, kdy se meprobat pod značkou Milton stává prvním masově užívaným psychofarmakem.

Tady někde začíná dlouhodobý vztah Američanů k lékům na předpis, do dnešní doby silnější než kdekoli jinde.

Lidé si cestu k šachům začali hledat sami již na začátku pandemie. S uvedením *Dámského gambitu* pak zájem vzrostl raketově

Vzestup Miltonu a v šedesátých letech Libria a Valia byl odrazem tehdejší komercializované medicíny. Léky proti úzkosti byly hojně k vidění v reklamách či doporučované v časopisech typu Newsweek nebo Cosmopolitan. A jakkoli takto zpočátku nebyly zamýšleny ani propagovány, začaly se tyto léky v kulturním povědomí brzy spojovat se ženami.

Jak ukazuje historik David Herzberg, toto kulturní rámování bylo dáno i kritikou užívání psychofarmak u mužů od zastánců tradiční maskulinity: muži měli řešit úzkost návratem k autentickému energickému mužství, kdežto u žen nevaldilo, pokud pomoci prášků utlumí vnitřní napětí a pochyby o své společenské pozici.

I v *Dámském gambitu* vidíme užívat uklidňující léky především ženy. Vedle Beth je to její adoptivní matka, která takto řeší neklid z přemítání nad svými neuskutečněnými tužbami a realitou středostavovské ženy v domácnosti žijící v rozpadajícím se manželství.

Seriál těmito linkami navazuje na tehdejší feministickou kritiku údelu žen z předměstí a jejich „problému, co nemá jméno“, jak jimi prožívanou realitu nazvala Betty Friedanová.

Asi nejtřípětější je tento problém zobrazen u Bethiny spoluža-

ky, která byla na střední škole v centru dívčího kolektivu, zatímco po brzkých vdavkách a porodu se s Beth vidává především v samoobsluze v regálu s alkoholem.

Šachy o samotě

Dámský gambit je ale hlavně o šachovém sportu. Netflix si pro uvedení seriálu nemohl vybrat lepší období. Lidé si totiž cestu k šachům začali hledat sami již na začátku pandemie. S uvedením *Dámského gambitu* pak zájem vzrostl raketově.

Server Chess.com zaznamenal v listopadu 2020 (bezprostředně po uvedení seriálu) 2,8 milionu nových hráčů, skoro trojnásobek oproti předchozím měsícům. Prozatím se herní nadšení drží z pochopitelných důvodů mezi členy domácností a v online světě. Není však vyloučeno, že se s pomínutím epidemické hrozby přesune i do veřejného prostoru.

V čem totiž *Dámský gambit* vzbuzuje nostalgii, není jen hra samotná, ale také její organizovanost provozovaná se vším tím postávaním nad nedohranými partiiemi soupeřů, rozhodování tahů v diskusích na chodbách a kamarádstvím v soupeření.

A je dobře, že se takový pocit v divákově tvůrčím podařilo vyvolat nejen zobrazením špičkových mezinárodních turnajů, ale hlavně prvního Bethina lokálního turnaje v Kentucky. Právě na těchto nižších úrovních se totiž vytváří důležitý sociální kapitál hráčů, jak o něm píše politolog Robert D. Putnam v knize *Bowling Alone* (*Bowling o samotě*) z roku 2000.

Padesátá a šedesátá léta v USA nebyla pouze věkem úzkosti, byla i zlatým věkem spolkové činnosti a občanské aktivity.

Putnam připomíná, že v hodnocení občanské aktivity nejde tolik o samotný počet neziskových organizací, nýbrž o aktivní členství. Například mezi lety 1968 a 1997 se počet amerických neziskovek více než zdvojnásobil, značná část nově založených však postrádala členskou základnu v podobě místních buněk. Od konce šedesátých let tak lze hovořit o úpadku aktivního členství ve spolcích, což platí i u zapojování se do místní politické činnosti. Američané na přelomu milénia sice politickým stranám či obecně prospěšným organizacím více posílali peníze, ale méně se však angažovali, jakmile si to vyžadovalo čas a for-

mální organizaci. Trendy, jež tyto statistiky ukazují, můžeme nejlépe definovat jako přesun pozornosti na celonárodní úrovni a profesionalizaci veřejného života.

Přímou šachy se Putnam nezabývá, neboť ty byly v USA kromě boomu v éře Bobbyho Fischera vždy spíše sportovní popelkou. Ústup formálně organizovaného amatérského sportu však dostatečně ilustruje na bowlingu.

Předkládá výmluvnou statistiku, podle níž počet lidí hrajících bowling mezi lety 1980 a 1993 vzrostl o deset procent, počet hráčů v organizovaných bowlingových ligách však o čtyřicet procent poklesl. Trend pak dokládají i novější data.

Klesá tedy především zájem o činnost s pravidelným rozvrhem, který musí dodržet větší počet lidí. To je čím dál obtížnější, vezmeme-li v úvahu narůstající nutnost pracovní flexibility či čas strávený prací jako takovou. K tomu připočteme větší mobilitu, dojíždění za prací z větších vzdáleností a vytvoření stabilního bowlingového týmu nebo uspořádání místní šachové ligy se zdá být nebyvale těžkým úkolem...

Chápeme-li nostalgii jako jev založený na imaginaci, nemusí mít pouze negativní charakter stesku po minulosti, kterou nemůžeme vrátit, ale též charakter pozitivní, propolitický.

Propaganda pracující s imaginativní politikou nostalgie nabízí lidem podle Felipeho De Brigarda také epizodické střípky minulosti, z nichž si lze sestavit scénáře, které se však reálně nikdy nemusely stát.

Taková imaginativní nostalgie samozřejmě může politicky působit všemi směry a dnes jí ovládá hlavně populistická pravice, jejíž scénáře pracují v prvé řadě s ideou obnovy historické národní velikosti. Není to však jediná možnost. Epizodické střípky z šachového turnaje v Kentucky šedesátých let, jež nám poskytuje *Dámský gambit*, nám mohou pomoci vytvořit si scénář jiný: scénář soudržné společnosti, kde soudržnost není založena identitárně, ale na společenské činnosti. A právě pravidelně organizovaná hra šachů, bowlingu či třeba šipek je činnost překračující věkové, třídní i mnohé další hranice.

Autor působí na katedře politologie a sociologie PF UK.